

Розуменко В. В.,аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ ПРОБАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті проведено комплексне дослідження теоретико-правових засад поняття та сутності пробації у кримінальному процесі України. Пробація розглядається як відносно новий для вітчизняної правової системи інститут, який поєднує кримінально-правові, кримінально-процесуальні та кримінально-виконавчі механізми з метою забезпечення ресоціалізації правопорушників і запобігання рецидивній злочинності. Наголошено, що сутність пробації полягає у балансі між контролем і виховним впливом, а її запровадження відповідає загальноєвропейським тенденціям гуманізації кримінальної юстиції.

Здійснено аналіз нормативного закріплення пробації у Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексах України, а також у Законі України «Про пробацію». Визначено місце пробації у системі кримінальних засобів впливу та окреслено її основні функції: ресоціалізаційну, превентивну, відновну та гуманістичну. Особливу увагу приділено міжнародним стандартам, зокрема Європейським правилам пробації (2010 р.), які суттєво вплинули на формування національної моделі.

У роботі підкреслено проблемні аспекти реалізації пробації: відсутність єдності у науковому визначенні цього поняття, недостатню матеріально-технічну базу органів пробації, кадровий дефіцит та неповне використання потенціалу соціальних програм. Запропоновано шляхи удосконалення законодавства та практики, зокрема посилення координації між судами, органами пробації та соціальними службами. Робота має як теоретичне, так і практичне значення: теоретично вона сприяє уточненню категорійного апарату кримінального процесу, а практично – може бути використана для вдосконалення правозастосовної діяльності у сфері пробації.

Доведено, що теоретико-правова характеристика поняття та сутності пробації у кримінальному процесі свідчить про її подвійний характер: з одного боку, як інструменту реалізації кримінальної відповідальності, а з іншого – як соціально-правового інституту, спрямованого на ресоціалізацію особи. Подальший розвиток української системи пробації повинен ґрунтуватися на гармонізації національних норм із європейськими стандартами, підвищенні ефективності практичної діяльності пробаційних органів та посиленні взаємодії з інституціями громадянського суспільства.

Ключові слова: пробація, кримінальний процес, кримінальне правопорушення, гуманізація покарання, запобігання кримінальним правопорушенням, ресоціалізація, досудова пробація, соціально-виховна робота, правова природа, кримінальна юстиція, наглядова пробація.

Rozumenko V. V. Theoretical and legal characteristics of the concept and essence of probation in criminal proceedings

Abstract. The article provides a comprehensive study of the theoretical and legal foundations of the concept and essence of probation in the criminal process of Ukraine. Probation is considered a relatively new institution for the domestic legal system, combining criminal law, criminal procedure, and criminal enforcement mechanisms to ensure the resocialization of offenders and prevent recidivism. It is emphasized that the essence of probation lies in the balance between control and educational influence, and its introduction is in line with the general European trends of humanization of criminal justice.

An analysis of the normative consolidation of probation in the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine, as well as in the Law of Ukraine "On Probation" has been carried out. The place of probation in the system of criminal measures of influence is determined and its main functions are outlined: resocialization, prevention, rehabilitation, and humanization. Particular attention is paid to international standards, in particular the European Probation Rules (2010), which have significantly influenced the formation of the national model.

The paper highlights problematic aspects of probation implementation: lack of unity in the scientific definition of this concept, insufficient material and technical resources of probation authorities, staff shortages, and incomplete use of the potential of social programs. Ways to improve legislation and practice are proposed, in particular, strengthening coordination between courts, probation authorities, and social services. The work

has both theoretical and practical significance: theoretically, it contributes to the clarification of the categorical apparatus of criminal procedure, and practically, it can be used to improve law enforcement activities in the field of probation.

It is proven that the theoretical and legal characteristics of the concept and essence of probation in the criminal process indicate its dual nature: on the one hand, as a tool for implementing criminal responsibility, and on the other – as a socio-legal institution aimed at the resocialization of a person. Further development of the Ukrainian probation system should be based on the harmonization of national norms with European standards, increasing the effectiveness of the practical activities of probation bodies and strengthening interaction with civil society institutions.

Key words: *probation, criminal procedure, criminal offense, humanization of punishment, prevention of criminal offenses, resocialization, pre-trial probation, social and educational work, legal nature, criminal justice, supervisory probation.*

Вступ. Сучасна тенденція розвитку кримінального права та процесу полягає у гуманізації кримінальної відповідальності та пошуку альтернатив позбавленню волі. У цьому контексті інститут пробації набуває особливої ваги, оскільки забезпечує поєднання правового контролю та соціальної підтримки правопорушника. Теоретико-правове дослідження поняття та сутності пробації дозволяє не лише визначити її місце в системі кримінальної юстиції, а й виявити проблеми її практичної реалізації в Україні. Одним із ключових напрямів розвитку сучасної кримінальної юстиції є поступова гуманізація кримінальної відповідальності та пошук альтернатив традиційним видам покарання. У цьому контексті особливе значення набуває інститут пробації, який поєднує у собі правові та соціально-виховні механізми впливу на особу, що вчинила кримінальне правопорушення. Пробація дозволяє не лише забезпечити контроль за поведінкою правопорушника, а й створює умови для його ресоціалізації без ізоляції від суспільства, що відповідає міжнародним стандартам захисту прав людини та принципу індивідуалізації покарання.

Запровадження пробації в Україні зумовлене потребою реформування системи кримінальної юстиції, зменшення рівня рецидивної злочинності та скорочення кількості осіб у місцях позбавлення волі. У 2015 році було прийнято Закон України «Про пробацію», який започаткував формування цілісної національної моделі цього інституту. Водночас положення про пробацію містяться також у Кримінальному кодексі та Кримінальному процесуальному кодексі України, що свідчить про міжгалузевий характер даного явища.

Разом із тим у науці кримінального права та процесу відсутня єдність у визначенні поняття пробації та її місця в системі правових інститутів. Одні автори акцентують увагу на її кримінально-виконавчій природі, інші – розглядають як комплексний міжгалузевий механізм, що охоплює процесуальні, кримінально-правові та соціально-правові елементи. Це породжує потребу у теоретико-правовому осмисленні сутності пробації та її ролі у кримінальному процесі.

Крім того, існує низка проблем практичного характеру: недосконалість законодавчої бази, недостатня координація між органами пробації та судами, обмежені ресурси та кадрові труднощі. Таким чином, актуальність теми зумовлюється необхідністю уточнення категорійного апарату кримінального процесу, формування системного розуміння пробації як правового інституту та розробки пропозицій щодо удосконалення її нормативного закріплення та практичного застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях останніх років спостерігається тенденція до уточнення дефініції пробації. Деякі автори акцентують увагу на її соціально-правовій сутності, визначаючи пробацію як комплексний інститут, що поєднує елементи кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права. серед таких О.І. Бондаренко, І.В. Козак, В.А. Шевченко, С.В. Гуменюк, М.І. Литвиненко, І. С. Яковець, В. О. Меркулова, Н. В. Домброван, В. І. Гранкіна, Д. В. Ягунов, О.В. Кравченко, Н.В. Дмитренко, І.М. Савчук, Т.В. Романенко, Ю.В. Марченк. Дослідники підкреслюють функціональну роль пробації у забезпеченні правосуддя та

ресоціалізації осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Виклад основного матеріалу. Термін пробація походить від латинського *probatio* – «випробування», «перевірка». У сучасному праві він означає форму реалізації кримінальної відповідальності без ізоляції від суспільства, що передбачає застосування комплексу наглядових та виховних заходів.

Пробація є відносно новим для України інститутом, проте у світовій практиці вона має понад столітню історію. У науковій літературі існує кілька підходів до її визначення, таким чином виокремлено кримінально-правовий підхід, який характеризує пробацію, як особливу форму звільнення від покарання з випробуванням; кримінально-процесуальний – як систему процесуальних дій і рішень, що забезпечують виконання судових рішень; кримінально-виконавчий – як систему наглядових та виховних заходів щодо осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі; соціально-правовий – як механізм інтеграції правопорушника у суспільство через комплекс правових, виховних та соціальних програм. З огляду на міжгалузевий характер, пробація у кримінальному процесі має розглядатися як правовий інститут, що забезпечує реалізацію судового рішення та поєднує функції контролю, виховання і ресоціалізації.

Першим кроком до створення національної моделі пробації стало ухвалення у 2015 році Закону України «Про пробацію», котрий визначає її як систему наглядових і соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду, а також вид діяльності уповноважених органів і установ з їх реалізації[1].

Кримінальний кодекс України регламентує звільнення від відбування покарання з випробуванням (статті 75–79) та особливості застосування пробації до неповнолітніх (статті 104–108) [2].

Пробація у кримінальному процесі – це інститут кримінальної юстиції, який передбачає застосування до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, заходів нагляду та соціально-виховних впливів без ізоляції від суспільства, з метою її виправлення, ресоці-

лізації та профілактики повторних злочинів, відповідно до рішення суду та в межах законодавства України. Кримінальний процесуальний кодекс України визначає процедури ухвалення рішень про застосування пробації, права і обов'язки учасників кримінального провадження у цій сфері[3].

Слід звернути увагу на Рекомендацію № R (92) 16 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про Європейські правила застосування санкцій та заходів, не пов'язаних з позбавленням волі була прийнята 19 жовтня 1992 року у Страсбурзі. Адже вказаний документ став важливим етапом у формуванні європейських стандартів у сфері кримінальної юстиції, зокрема у контексті гуманізації кримінальної відповідальності та розвитку пробаційних програм.

Основна мета Рекомендації полягає у виробленні єдиних підходів до застосування альтернативних покарань і заходів замість позбавлення волі, що має забезпечувати ефективну ресоціалізацію правопорушників, зниження рівня рецидивної злочинності та розвантаження пенітенціарної системи [4].

Для України цей документ має значну практичну цінність, оскільки його положення були враховані при розробці Закону України «Про пробацію» (2015 р.) та у процесі адаптації національного кримінального законодавства до європейських стандартів. Стаття 2 Закону України «Про пробацію» регламентує, що пробація – система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого[1].

В. О. Меркулова та Н. В. Домброван у своєму дослідженні зазначають, що навіть за такої редакції та зазначеного підходу маємо звернути увагу на певну недосконалість даного визначення. По-перше, визначається лише два спрямування, які складають зміст пробації: комплекс заходів щодо осіб, які відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі, та підготовка досудової інформації щодо обвинувачених. Отже, практично не визначений напрям реалізації інституту

випробування – контроль та нагляд за дотриманням обов'язків особами, яких звільнено на підставі ст. 75-79 КК. По-друге, маємо розуміти, що пробація охоплює і процес виконання альтернативних позбавленню волі покарань, що суперечить окремим положенням кримінально-виконавчого законодавств (ст. 11 КВК), в якому функції виконання альтернативних покарань та пробації розглядаються окремо з чим ми цілком погоджуємося[6].

Розкриваючи проблематику законодавчої дефініції слід звернути увагу на Закон України «Про пробацію», який містить загальне визначення, проте воно більше орієнтоване на функціональні завдання, ніж на правову природу, а у Кримінальному кодексі та КПК України відсутня чітка дефініція поняття «пробація», що призводить до колізій у правозастосуванні.

Вище вказаний Закон визначає також основні види пробації: досудову наглядову та пенітенціарну. Основною метою пробації є забезпечення безпеки суспільства через реабілітацію осіб, які пройшли вирок, запобігання повторним правопорушенням з їхнього боку та подання суду інформації, що характеризує обвинувачених, з метою ухвалення судових рішень стосовно їх відповідальності[1].

Принципи системи пробації включають в себе ідеї справедливості, законності, обов'язковості виконання покарань, захисту прав та свобод особи і громадянина, поваги до гідності людини, рівності перед законом, індивідуального підходу, збереження конфіденційності, об'єктивності та ефективної співпраці з державними та місцевими органами, громадськими організаціями та громадянами[1].

Правова природа пробації полягає у поєднанні елементів кримінального права, кримінального процесу та кримінально-виконавчого права. Вона забезпечує реалізацію кримінальної відповідальності без ізоляції від суспільства, поєднуючи контроль за поведінкою правопорушника з заходами соціально-виховного впливу.

В. Аніщук вказав, що введення системи пробації в Україні суттєво змінило спосіб взаємодії з правопорушниками на етапі їх при-

тягнення до відповідальності. Зокрема, досудова пробація базується на оцінці ризику вчинення повторного правопорушення [5].

Науковці розглядають пробацію як систему заходів контролю та нагляду, що застосовуються до правопорушника; альтернативу позбавленню волі, що спрямована на ресоціалізацію; комплекс соціально-виховних заходів, спрямованих на запобігання повторним злочинам.

В. І. Гранкіна вважає пробацію терміном, який використовується в міжнародній практиці для визначення назви та напрямку діяльності служби, яка історично створювалася для організації роботи з надання здебільшого реабілітаційних послуг особам, засудженим до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, тобто без ізоляції від суспільства, або ж особам, які звільнилися з місць позбавлення волі а також додає, що до впровадження національної моделі інституту пробації у державне законодавче поле думки та підходи українських дослідників і науковців щодо розуміння та визначення поняття «пробація», її сутності та завдань не мали єдності та різнилися[7].

І.С. Яковець вказує на те, що у національних джерелах слово «пробація» практично завжди перекладається як «випробування», що дає підстави розуміти її як вид звільнення від відбування покарання, з одночасним запереченням можливості її застосування у разі засудження до покарань у виді виправних або громадських робіт, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання тощо [8].

О.І. Богатирьова розглядала поняття пробації двовекторно – як різновид кримінальної відповідальності за скоєний злочин і як службу, яка створюється для виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбуття покарання з випробуванням, умовно-достроково звільненими, діяльність якої спрямована на вивчення особи правопорушника, складання його соціальнопсихологічної характеристики та пропозиції до суду щодо обрання реального виду покарання[9].

Розглядаючи сутність пробації виключно через призму кримінального процесу, то

можна виокремити наступні елементи характеристики:

- гуманізації кримінальної відповідальності, шляхом заміни покарання у виді позбавлення волі заходами контролю та ресоціалізації;
- ресоціалізації правопорушника, через поєднання правового нагляду та соціальної підтримки;
- забезпеченні превенції злочинів, оскільки контроль за поведінкою особи знижує ризик рецидиву;
- індивідуалізації кримінальної відповідальності, що враховує особливості особи правопорушника, характер злочину й обставини його вчинення;
- реалізації міжнародних стандартів, зокрема Рекомендацій Ради Європи щодо санкцій і заходів, не пов'язаних із позбавленням волі.

Д.В. Ягунов зазначав, що термін «пробація» може вживатися у таких значеннях: 1) як концепція соціальної роботи з правопорушниками та іншими соціально-вразливими групами; 2) як ієрархічна організаційна структура (служба); 3) як орган державної влади; 4) як різновид кримінального покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, і водночас як умовне звільнення від покарання з випробуванням; 5) як специфічний процес виконання альтернативних покарань; 6) стан, у якому перебуває злочинець впродовж певного терміну: злочинець (пробаціонер) перебуває «на пробації», тобто під пробаційним наглядом; 7) як певна з'єднувальна ланка між кримінальною юстицією та соціальною роботою.

Сутність пробації полягає у випробуванні певних категорій злочинців спеціальними юридичними обов'язками, поєднаними з наданням їм різної допомоги реабілітаційного характеру. Мета полягає в ефективному виправленні засуджених і зведенні до мінімуму, наскільки це можливо, кримінального рецидиву з їхнього боку[10].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що інститут пробації є одним із ключових механізмів гуманізації сучасної кримінальної юстиції та водночас важливою складовою кримінального процесу

України. Його сутність полягає у забезпеченні поєднання двох взаємодоповнюючих функцій: контролю за особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, та надання їй допомоги з метою ресоціалізації й повернення до повноцінного життя в суспільстві.

Аналіз законодавчих норм і наукових підходів дозволяє дійти висновку, що пробація має комплексний міжгалузевий характер. Вона поєднує у собі елементи кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права, а також інтегрує соціально-виховні та психологічні інструменти. Це робить її унікальним правовим явищем, спрямованим не лише на покарання, а й на досягнення довгострокових результатів у вигляді зниження рівня рецидиву та збереження соціальних зв'язків правопорушника.

Разом із тим, попри наявність Закону України «Про пробацію» (2015 р.) та відповідних положень у Кримінальному й Кримінальному процесуальному кодексах України, залишається низка проблем, що потребують наукового та практичного вирішення. Серед них: недостатня узгодженість термінології, складності у реалізації механізмів досудової доповіді, обмежені можливості пробаційних органів щодо ефективного контролю та супроводу засуджених, а також нестача кадрових і фінансових ресурсів.

Особливої уваги заслуговує міжнародний досвід. Рекомендація № R (92)16 та Європейські правила пробації (2010 р.) окреслили стандарти, які стали орієнтиром для формування української моделі пробації. Вони передбачають законність, індивідуалізацію, пропорційність, повагу до прав людини, участь громади та міжвідомчу співпрацю. Більшість із цих принципів відображено у національному законодавстві, проте їх практична реалізація ще потребує вдосконалення.

Таким чином, теоретико-правова характеристика поняття та сутності пробації у кримінальному процесі свідчить про її подвійний характер: з одного боку, як інструменту реалізації кримінальної відповідальності, а з іншого – як соціально-правового інституту, спрямованого на ресоціалізацію особи. Подальший розвиток української системи пробації повинен ґрунтуватися на гармоніза-

ції національних норм із європейськими стандартами, підвищенні ефективності практичної діяльності пробаційних органів та посиленні взаємодії з інституціями громадянського суспільства.

У перспективі це дозволить не лише знизити рівень рецидивної злочинності, а й створити умови для побудови більш гуманної, справедливої та ефективної системи кримінальної юстиції в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Пробацію: Закон України від 5 лютого 2015 року / Верховна Рада України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення 15.09.2025).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26 ст.131) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 15.09.2025).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. ст.88) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 15.09.2025).
4. Рекомендація № R (92) 16 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо європейських правил пробації від 19 жовт. 1992 р. – Страсбург : Рада Європи, 1992. URL: <https://rm.coe.int/16806f4097> (дата звернення 15.09.2025).
5. Аніщук В. Організація служби пробації в Україні. Підприємництво, господарство і право (кримінальне право). Київ, 2017. № 3. С. 224-226. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_3_51 (дата звернення 15.09.2025).
6. Меркулова В.О. та Домброван Н.В. Міждисциплінарний інститут «пробації»: актуальні проблеми законодавства України / Науковий журнал Південноукраїнський правничий часопис 4'2021 http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/4/4_2021.pdf (дата звернення 16.09.2025).
7. Гранкіна В.І. Щодо дефініцій та сутності діяльності пробації / Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету / Серія: «Юриспруденція», 2021 № 50 URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc50/juspradenc50.pdf> (дата звернення 16.09.2025).
8. Яковець І.С. Пробація: загальні підходи до визначення поняття та засади впровадження в Україні. Scientific Journal ScienceRise. Серія: Юридичні науки, 2014. № 2. С. 152–155.
9. Богатирьова О.І. Стан та проблеми наукового дослідження у сфері пробації. Бюлетень Міністерства юстиції України, 2013. № 10. С. 146–152.
10. Ягунов Д.В. Служба пробації: концепція, засади діяльності, організаційна структура. Відновне правосуддя в Україні, 2007. № 1(5). С. 60–64.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025